

Darija Skubic

UDK 81'367.51:81'42

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Primerjava razprave A. Breznika *Besedni red v govoru* (1908) s poglavjem *Coherence* v delu T. A. van Dijka *Text and Context* (1976)

1 A. Breznik: Besedni red v govoru

Breznik ugotavlja, da »n/obeden del slovniškega znanstva ni tako slabo obdelan, nego nauk o besednem redu v govoru. Tu so slovničarji še tako malo preiskali, da bi po njih pravilih ljudje še do danes ne mogli govoriti, ako bi jim Bog ne bil že prej vdihnil znanja govora. In že podana pravila, ki se oznanjajo po slovnica, so tako plitva, da bi se ljudje naveličali govoriti, ako bi se ravnali po njih. K sreči se rezultati slovniškega preiskovanja niso preveč prenesli v življenje in niso tako nobenemu škodovali« (A. Breznik, 1908: 222).

Slovničarji vprašanja besednega reda niso razumeli in ga zato tudi niso znali oz. mogli predstaviti kot skladenski problem. Breznik (1908: 222) pravi, da se je to dejstvo »hudo maščevalo nad slovnico, ker vsled tega skladnja (sintaksa) še do danes nima pravega pojma o svojih elementih, na katerih stoji in še do danes ni prišla do definicije stavka«.

Pri besednem redu loči Breznik neprosto (danes stalno) in prosto stavo.

Čeprav je razprava skoraj v celoti namenjena vprašanjem proste stave, se bomo najprej ustavili pri neprosti stavi.

1.1 Neprosta (stalna) stava

Po Brezniku je neprosta stava tista, po kateri imajo besede vedno enako, stalno, nespremenljivo mesto v stavku. Kot zglede stalne stave navaja »enklitike ali naslonice, ki stoje v vseh indoevropskih jezikih skoro brez izjeme za prvo mesto v stavku; sem spada stava prilastka, prilastkovega rodivnika, partitivnega rodivnika, apozicije; sem devamo dalje stavo nemškega povednega glagola stranskega stavka, ki je stalno na koncu« (Breznik, 1908: 222).

Te ugotovitve še držijo, pridružuje pa se jim spoznanje o stalnosti in nezamenljivosti pridevniških mest v levem prilastku in mest v povedkovem določilu.

Neprosta stava je torej (A. Vidovič Muha, 1993: 501) jezikovnosistemska danost, je ena izmed pravil za tvorbo jezikovnih sporočil. Na besedilni ravni (po van Dijku) bi to lahko imenovali konceptualno prvino jezika.

1.2 Prosta stava

»Prosto pa imenujemo stavo tedaj, kedar nimajo besede same po sebi nobene določene, stalne stave, temuč jim jo določa vsakokratni pomen stavka« (Breznik, 1908: 222).

Nadalje Breznik ugotavlja, da je iz stavka besedam mogoče določiti le obliko, ne pa stave, ki ima svoje korenine v obsežnejšem organizmu, in sicer v samostojnem govornem odstavku ali v govoru: »Kakor se n. pr. besedi *očetom* določi še-le iz stavka, kako obliko ima, kak pomen, i.t.d. in ne pove tega beseda sama, tako ne pove stavek sam, kedaj naj kako besedo postavim na začetek ali na konec ali kam drugam in kako naj jo povdarjam, temuč kaže to šele več stavkov skupaj, predstoječa situacija (podčrtala D. Skubic), ali kratko rečeno, tista celota, v kateri ima stavek svoj izvir« (Breznik, 1908: 225).

Vsak stavek torej stoji z ozirom na drugega, in to tako, kakor ga drugi določa in zahteva. Po Brezniku gre to določilo tako daleč, dokler se govor nanaša na smer prvega stavka (samostojni govorni odstavek).

Breznik (A. Vidovič Muha, 1993: 501) sprejema spoznanje — ki je kasneje postalo eno izmed pomembnih prvin ženevskega funkcionalističnega strukturalizma: da je jezik zbir hierarhično urejenih ravnin, določenih z najmanjšimi enotami. Breznik začne pri besedni obliki, nadaljuje s stavkom, naprej gradi besedilo z govornim odstavkom oz. govorom do dokončnega besedila in pri tem upošteva dejstvo, da med posameznimi prvinami obstaja pomensko razmerje.

1.2.1 Izvir besednemu redu po Brezniku

1.2.1.1 Stavke

Kot že rečeno, je za Breznika stavek okvir, ki osmišlja besedne oblike (zglede oblika besede *oče* — *očetom*, ki dobi svojo vlogo šele v stavku). Iz stavka je besedam mogoče določiti le obliko, ne pa tudi stave, saj to določa šele višja besedilna enota — govorni odstavek.

Stavek je po Brezniku lahko izvir besednemu redu, »kedar je po svoji obliki sam v sebi tako zaključen, da ne potrebuje nobenega stavka ali nobene predstoječe situacije, na katero bi se nanašal; torej, kedar ima iste pogoje, kakor samostojni govorni odstavek, n. pr. stavki splošne vsebine« (Breznik, 1908: 225). Kot zglede navaja Breznik pregovore in besede *bom, grem, hvala*, ki so že stavki.

Breznik deli stavke glede na njihov besedni red v *samostojne*, ki opravljajo vlogo govornega odstavka ali besedila, in *nesamostojne*. Breznik (1908: 226) ob tem navaja Delbrucka, predvsem pa Vondraka, ki pravi, da je »s/stavek v artikularnem govoru izrečen izraz, ki ... velja za govornika in poslušavca kot zvezana in v sebi zaključena celota. /.../

Breznik poudarja, da lahko takšna definicija velja le za samostojne stavke, ne pa za nesamostojne: »In one lastnosti, ki jih slovniciarji pripisujejo stavkom sploh, morejo imeti le samostojni stavki« (Breznik, 1908: 225).

Po Brezniku (1908: 222) je stavek lahko tudi temeljna prvina višje besedilne enote — govornega odstavka. Prosta stava besed¹ se torej veže na vsakokratni pomen stavka: »/.../ besede še niso same po sebi razvrščene, postavljene v vedno enako vrsto, temuč da jih mora postavljati pisavec in sicer tja, kjer jih zahteva pomen stavka.«

Treba je poudariti pomembnost Breznikovega pojmovanja t.i. vsakokratnega pomena stavka. Breznik tu izpostavlja referenčno vlogo jezika, ki prek pomenske podstave (propozicije) povezuje jezikovni izraz in predmetnost, ki je predmet ubesedovanja.

¹ Breznik je skeptičen glede izraza prosta stava, saj se zaveda, da je »p/rost le jezik, pisavec pa bridko vezan« (Breznik, 1908: 222).

1.2.1.2 Govorni odstavek

Zdi se prav, da spregovorimo, kako Breznik razume pojem govornega odstavka.

Rekli smo že (1.2), da vsak stavek stoji z ozirom na drugega, in to tako, kakor ga drugi določa in zahteva. Spregovorili smo tudi o »predstoječi situaciji«, s katero govorni odstavek ustvarja referenčno razmerje.

Kaj je torej za Breznika govorni odstavek? To je »besedilna enota z referenčnim pomenom kot kvalitetno novo celoto vseh referenčnih pomenov povedi ali stavčnih delov povedi, ki tvorijo govorni odstavek« (A. Vidovič Muha, 1993: 502).

Breznik ugotavlja, da o prosti stavi lahko razmišljamo le v okviru govornega odstavka — referenčnopomenske celote.

1.2.2 Kriterij besednega reda

Glede kriterija ali merila besednega reda pravi Breznik, »da ga je iskati v *stavčnem poudaru*« (Breznik, 1908: 226). Po Brezniku je bistvo govora organska vez besed v stavkih in stavkov v govoru. To se pravi, »da besede same po sebi nič ne pomenjajo, temuž da dobe svoj pomen, t. j. *povdar* ali *nepovdarjenost* edinole v stavkovi zvezi« (Breznik, 1908: 226).

Mesto stavčnega poudarka je torej odvisno od vsakokratnega pomena stavka — »vsakokratne stavčnopovedne reference« (A. Vidovič-Muha, 1993: 503), ki jo določa referenčni pomen celotnega govornega odstavka kot besedilne enote.

Za stavčni poudarek je mogoče reči dvoje: »Ako v pripovedovanju prejšnje situacije še ni nič obsežen, tako da se iz nobene besede v nji ne more pričakovati, stoji le-ta na koncu stavka (imenujem ga *nepričakovani stavčni povdarek*). Ako pa je le-ta v pripovedovanju predstoječe situacije že obsežen, tako da se iz da iz nje že pričakovati, stoji v začetku stavka (imenujem ga *pričakovani stavčni povdarek*). To dvoje: pričakovani, nepričakovani stavčni povdarek je kriterij besednega reda« (Breznik, 1908: 229). Kot primer navaja bajko iz Trdine, »v kateri pripoveduje skoro vsak stavek novo stvarino, ki v predstojećem še ni nič obsežena, zato stoji stavčni povdarek² iz večine na koncu: Dokler so bili ljudje še *ajdje*, niso vedeli, kako je *Bog svet ustvaril*, pa so si pripovedovali to *tako*, kakor jih je učila *kriva vera*« (Breznik, 1908: 229).

Breznik se zaveda, da če hočemo določiti stavčni poudarek in s tem pomensko jedro povedi (poudarjena beseda je pri Brezniku že jedro), moramo upoštevati tudi izpuščene stavke (neupovedene propozicije). Stavek si moramo po Breznikovo sami zamisliti. Breznik navaja primer iz Trdinove bajke: »Bog se je *začudil* čudnim rečem, ki so jih *ustvarile* njegove oči« (Breznik, 1908: 258). Tu stoji nepričakovani poudarek na začetku stavka, čeprav se v prejšnjem stavku ne govori o dejanju, iz katerega bi se božje začudenje pričakovalo. Pisec je stavek torej izpustil. Po Brezniku bi se moralo besedilo (če bi upoštevali tudi neupovedene propozicije) glasiti takole: »Bog je pogledal čudne reči in se (čudnim rečem) začudil« (Breznik, 1908: 258).

Poleg *izpuščanja*, pravi Breznik, govorimo pri stavčnih poudarkih tudi o *krčenju*:

»/t/a prikazen nastopa tedaj, kedar je v stavku, ki ima že svoj pravi povdarek, vrinen še neki stranski stavčni poudarek, ki more včasih prevzeti celo mesto pravega stavčnega povdarka« (Breznik, 1908: 258). Kot zgled navaja Breznik naslednje besedilo: »/.../ ustvaril je njegov prvi pogled našo *lepo zemljo*, njegov drugi /.../« (Breznik, 1908: 259). Iz stavka je razvidno, da je pravi stavčni poudarek na besedni zvezi *lepa zemlja*, da pa je števniki *prvi* vrinjen k besedi *pogled*, ker se iz prejšnjega pripovedovanja ne more sklepati, da je ta pogled prvi. To besedilo je torej nastalo iz: »/.../ ustvaril je njegov pogled, in to je bil prvi, našo *lepo zemljo*« (Breznik, 1908: 259).

² Stavčni poudarki so označeni s poševno pisavo.

Vzroki za tako opuščanje in krčenje izhajajo iz zunajjezikovnih okoliščin, ki jih Breznik ne omenja. O tem danes govori besediloslovna teorija, kot bomo videli v primeru van Dijka. Ostaja spoznanje, da se Breznikova dognanja (ne da bi to ekspliciral) tega močno dotikajo.

1.2.3 Besedni red

Kot smo videli, se Breznik v svoji razpravi loteva vprašanj neproste in proste stave, v okviru te druge spregovori o izviru in kriteriju besednega reda, v tretjem delu še enkrat izpostavi svoja spoznanja o problematiki besednega reda, za konec pa spregovori o »najnavadnejših« napakah, ki jih (ne upoštevajoč že znanih dognanj o besednem redu), pri pisanju naredijo naši pisci, npr. Stritar.

Glede na kriterij, ki ga je postavil v prejšnjem delu (gl. 1.2.2), razloži Breznik ves besedni red: »Kedar nosi kaka beseda v stavku pričakovan povdarek, stoji navadno pri začetku stavka (ali natančneje rečeno: tam, kjer jo pripovedovanje prejšnjega stavka napove); kedar pa ima kaka beseda v stavku nepričakovan povdarek, stoji pri koncu stavka (ali natančneje in splošno rečeno: stoji tedaj, kedar jo pred njo stoječe besede v stavku toliko opišejo, da jo naredo razumljivo). Tako je s povdarjenimi besedami. Nepovdarjene besede pa se ravnaajo po teh dveh povdarjenih vrstah. Pri pričakovanem povdaru stoji nepovdarjene besede navadno vse za njim, in sicer po vrsti, kakor ga izpolnjujejo; pri nepričakovanem pa stoji navadno vse spredaj pred njim, in sicer po vrsti, kakor ga pripravljajo« (Breznik, 1908: 259).

Po Brezniku morejo členi stati po kakovosti stavčnega poudarka na vsakem mestu v stavku. Pravi, da »more glavna misel stati le na stavčnem povdaru« in da »jedro stavkovega pripovedovanja ne more stati nikoli v nepovdarjenih besedah« (Breznik, 1908: 262). Poudarjena beseda je torej že pri Brezniku jedro, kasneje pri V. Mathesiusu, ki je v okviru praškega strukturalizma utemeljitelj teorije členitve besedila po aktualnosti, pri F. Danešu je to *rema*, pri van Dijku *focus* oz. *comment*. Toporišič (SS, 1984: 532) loči pri členitvi po aktualnosti izhodišče, prehod in jedro.

Ugotovitve, kakor sledijo iz Breznikove razprave:

- Breznik loči pri besednem redu neprosto (danes stalno) in prosto stavo;
- prosto stavo določa vsakokratni pomen stavka;
- iz stavka (Breznik ga razume tudi kot temeljno pomensko prvino višje besedilne enote — govornega odstavka) določimo besedam le obliko, ne pa tudi stave, ki jo določa govorni odstavek ali govor;
- stavčni poudarek je organsko zvezan z vsemi besedami, tako da so mu vse besede podrejene;
- iz referenčnopomenske povezave med stavki loči Breznik pričakovani in nepričakovani poudarek, pričakovani poudarek je vezan na začetek stavčne povedi, nepričakovani pa na konec;
- stavčni poudarek nosi le tista beseda, ki podaja jedro stavkovega pripovedovanja — poudarjena beseda je torej jedro;
- Breznik pri določanju stavčnega poudarka upošteva tudi izpuščene stavke oz. neupovedene propozicije, navaja primere izpuščanja in krčenja.

Breznikova spoznanja o besednem redu so daleč od površinskega razumevanja in interpretiranja jezika, saj se približujejo bistvu besediloslovne problematike. Primerjali jih bomo z ugotovitvami T. A. van Dijka in skušali potegniti vzporednice, zato si najprej pogledjmo temeljne točke v poglavju Coherence iz njegove knjige *Text and Context* (1976).

2 T. A. van Dijk: Coherence (Text and Context)

V prvem poglavju smo ugotovili, da Breznik gradi besedilo od besedne oblike, stavka, govornega odstavka do govora oz. do končnega besedila in da pri tem upošteva dejstvo, da med posameznimi prvini obstaja pomensko razmerje.

Na to ugotovitev bi navezali pojem koherence, ki je po de Beaugrandu in Dresslerju drugi kriterij besedilnosti (1992: 13, poleg koherence še kohezija, namernost, sprejemljivost, informativnost, situacijskost in medbesedilnost): »Gre za načine, na katere so komponente besedilnega sveta — t.j. konstelacija pojmov in relacij (odnosov), na katerih temelji površinsko besedilo — medsebojno dostopne in relevantne.«

Van Dijkova definicija koherence (Text and Context, 1976: 93) je sledeča:

»Koherenca je semantična lastnost diskurzov in temelji na interpretaciji posameznega stavka, ki je odvisna od interpretacije ostalih stavkov.« Stavki in propozicije lahko tvorijo koherenten diskurz, četudi medsebojno niso povezani.

Navajamo primer »koherenčne« analize. T. A. van Dijk (1976: 98) je izbral odlomek iz detektivske zgodbe (James Hadley Chase, Just the way it is, 1944):

(1)

Clare Russel je vstopila naslednje jutro v urad Clarion, počutila se je utrujeno in depresivno. Odšla je naravnost v svojo sobo, odložila klobuk, se napudrala in se usedla za svojo mizo. Njena pošta je bila skrbno zložena, pivnik snežno bel in črnlnik napolnjen. A ni se ji dalo delati [...]

Kateri pogoji morajo biti izpolnjeni, da je besedilo (v tem primeru odlomek iz detektivske zgodbe) koherentno?

1) Najprej se zdi (T. A. van Dijk, 1976: 98), da je to *individualna identiteta*, npr. V (Clare) = V (Ona). Vrednost izraza v prvem oklepaju je enaka vrednosti izraza v drugem oklepaju.

2) Ostali individuumi (angl. individuals) so povezani manj direktno. Govorimo o relacijah (angl. relations) *vkjučitve* (angl. inclusion), *članstva* (angl. membership), *dela in celote* (angl. part — whole) in *posesi* (angl. possession), npr. soba je lahko del urada. Zdi se, da se individuumi zbirajo okrog dveh pojmov, in sicer okrog pojma »človeškega (ženskega) individuum« in pojma »urada«. Niz individuumov (serijo) povezuje torej *identiteta* ali pa *parcialnost* (angl. partiality).

3) Odlomek je koherenten tudi zaradi *časovne/periodične* (angl. time/period) in *krajevne* (angl. place) identitete.

4) Pomemben kognitivni pogoj koherence (T. A. van Dijk, 1976: 99) je tudi predpostavljena *normalnost* (angl. normality) vpletenih svetov. To pomeni, da naše vedenje o strukturi svetov na splošno in o posameznih stanjih stvari ali poteku dogodkov določa naša pričakovanja o semantičnih strukturah diskurza. Normalnost je relativen pojem, a kljub temu je veliko bolj normalno (v našem odlomku), da stavku

Odšla je v svojo sobo, sledi stavek /odložila klobuk kot pa stavek /odložila svoja oblačila.

Niz propozicij, ki označujejo naše dogovorjeno vedenje o bolj ali manj avtonomni situaciji (aktivnost, potek dogodkov, stanje), imenujemo *okvir* (angl. frame).

Po de Beaugrandu in Dresslerju (1992: 69) okviri kažejo, katere stvari načeloma sodijo skupaj. Naj omenimo »pisarno«, ki je primer takšnega okvira. Gre za niz tipičnih pisarniških individuumov in tipičnih aktivnosti v pisarnah.

5) In ne nazadnje, koherenco besedila zagotavlja tudi *stalnost individuumov*.

2.1 Razvrščanje dejstev in razvrščanje zaporedij

T. A. van Dijk (1976: 103) trdi, da če stavki (v nekem možnem svetu) označujejo dejstva (angl. facts), potem zaporedja stavkov (angl. sequences of sentences) označujejo zaporedja dejstev. V nekaterih primerih je struktura zaporedij izomorfna s strukturo zaporedij dejstev, in to v primerih,

kjer se prekrivata zaporedje časovno urejenih dejstev in zaporedje linearno urejenih zaporedij diskurza. V večini primerov pa je odnos med »besedami in svetom« manj jasen. Diskurz ponavadi omenja le majhno število dejstev neke situacije. Razvrstitev dejstev lahko zaradi pragmatičnih in kognitivnih omejitev ustreza drugačni ureditvi diskurza. Dejstva pogosto niso linearno urejena, ampak prostorsko ali hierarhično.

T. A. van Dijk (1976: 104-105) navaja razvrščanje v dveh tipih diskurza. Gre za razvrščanje v diskurzu, ki govori o dejanjih ali dogodkih (angl. *action discourse*), in razvrščanje v diskurzu, ki govori o opisih stanj (angl. *state descriptions*).

2.1.1 Razvrščanje v »diskurzu dejanj«

Zaporedja dejanj in diskurz, ki o teh dejanjih govori, se lahko prekrivajo, kot v primeru, ki smo ga navedli v 2:

Claire Russel je vstopila naslednje jutro v urad časopisnega podjetja Clarion /.../ Odšla je naravnost v svojo sobo, odložila klobuk, se napudrala in se usedla za svojo mizo.

Tako razvrščanje je po van Dijk *normalno* (angl. normal ordering), lahko pa podleže strukturnim spremembam različnih tipov. Če gre v zgornjem primeru za *časovno* razvrščanje (angl. temporal ordering), potem lahko velja:

(2)

- Odšla je naravnost v svojo sobo in, preden je sedla za svojo mizo, je odložila klobuk in se napudrala.
- Odšla je naravnost v svojo sobo in sedla za svojo mizo, potem ko je bila odložila klobuk in se napudrala.
- Odšla je naravnost v svojo sobo in sedla za svojo mizo. Prej je bila odložila klobuk in se napudrala.

Omenjena dejanja se nahajajo (vzporedno) na isti ravnini, zdi pa se, da ima končni položaj v zloženih stavkih večjo informativno vrednost kot tisti na začetku ali v sredini, vsaj v normalnem razvrščanju.

(3)

- John ni prišel. Bil je bolan.
- John ni prišel. Torej je bil bolan.
- John ni prišel, ker je bil bolan.

V primerih (3a, 3b, 3c) gre za *obrnjeno* razvrščanje (angl. reversed order). Ti primeri so značilni za pojasnjevalne kontekste (angl. explanatory contexts), v katerih uporabimo induktivno sklepanje. To nam omogoči, da s pomočjo obstoječih dejstev sklepamo o možnih ali nujnih pogojih.

Normalno razvrščanje v »diskurzih dejanj« je torej posledica strukturne izomorfnosti.

2.1.2 Razvrščanje v »diskurzu opisov stanj«

Tako kot v 2.1.1 je tudi tu glavna omejitev nujnost predhodnih presuoniranih elementov: frazo *njen obraz* (angl. her face) lahko interpretiramo le, če smo že uvedli (človeški) individuum.

Van Dijk (1976: 106) pravi, da za nekatere opise stanj velja *svobodno* (prosto) razvrščanje:

(4)

Njena pošta je bila skrbno zložena, njen pivnik snežno bel in njen črnilnik napolnjen.

Po van Dijk (1976: 106) govorimo o svobodnem (prostem) razvrščanju takrat, ko je vsaka zamenjava (permutacija) semantično in pragmatično enakovredna z vsako drugo zamenjavo stavkov ali delnih stavkov. V primeru (5) se vsi omenjeni predmeti nahajajo na mizi, ki jo uvaja

prejšnji stavek, in sicer tako da noben individuom ali predikator ni del individuuma ali predikatorja v prejšnjem stavku.

V ostalih opisih stanj je razvrščanje odvisno od odnosov (angl. relations) med individuumi ali lastnostmi, ki jih stavki izražajo.

Omejitve, ki določajo normalno razvrščanje v opisih stanj, so po van Dijk (1976: 106) naslednje:

(5)

- a) splošno — posebno
- b) celota — del/sestavni element (komponenta)
- c) serija — podserija — element
- č) vključljivo — vključeno
- d) veliko — majhno
- e) zunaj — notri
- f) lastnik — lastnina

Primer za 5a) bi bil naslednji:

Peter pride vedno prepozno. Tudi danes ne bo prišel pravočasno.

Primer za 5b) pa:

Videla je lahko Harryja Duka. Videla je lahko njegova močna ramena.

Tako razvrščanje pa ne temelji le na omejitvah semantične informativne distribucije oz. presupozicije, ampak tudi na splošnih kognitivnih principih, kot sta percepcija (angl. perception) in pozornost (angl. attention). Tako najprej zaznamo predmet pred njegovimi deli, velik predmet pred majhnim predmetom v njegovi okolici. Interpretacija predmeta ali dejstva na splošno zahteva njegovo umestitev v prostorski kontekst. Tako po van Dijk (1976: 107) skoraj ne moremo dopustiti takšnega opisa:

(6)

V sobi je bil kozarec. Pod njim je bila miza.

Tudi tako razvrščanje lahko spremenimo. Van Dijk (1976: 107) najprej omeni pojasnjevalni kontekst (angl. context of explanation), v katerem splošna propozicija pojasnjuje posebno dejstvo:

(7)

Peter je bil spet pozen. Nikoli ne pride pravočasno.

Normalno razvrščanje v opisih stanja in dogodkov lahko spremeni tudi specifična percepcija ali pa vedenje o dejstvih. Gre za situacije, v katerih sta celota ali lastnik identificirana kasneje:

(8)

Majhna postava je sedela ob poti. Bila je ena izmed krajevnih cigank, ki se je tu naselila lani.

Van Dijk (1976: 108) sklene poglavje z ugotovitvijo, da je glavni pojem tega poglavja še vedno referenca, namreč odnosi med razvrščanjem izrazov in razvrščanjem dejstev v svetu, kot so le-ta prisotna v naši zavesti.

Van Dijk nadaljuje z razmišljanjem o eksplicitni in implicitni informaciji v diskurzu, nato pa spregovori še o popolnem, nepopolnem in preveč popolnem diskurzu in o posledicah za koherenco diskurza.

2.2 Eksplicitna in implicitna informacija v diskurzu

Van Dijk (1976: 108) trdi, da diskurz v naravnem jeziku (angl. natural language discourse, naravnemu jeziku je opozicija jezik simbolov — angl. formal language) ni ekspliciten. To pomeni, da obstajajo propozicije, ki niso neposredno izražene, ampak jih lahko izvajamo iz ostalih, izraženih propozicij. Takšne implicitne propozicije so nujne, če želimo vzpostaviti besedilno koherenco in jih imenujemo *manjkajoči členi* (angl. missing links).

Pod katerimi pogoji lahko torej propozicije v danem diskurzu ostanejo implicitne?

S slovničnega vidika pa bi bilo pomembno naslednje vprašanje: katere jezikovne lastnosti stavkov in zaporedij stavkov kažejo implicitne propozicije in omogočajo inference?

Najprej moramo ločiti med popolnim in nepopolnim diskurzom (angl. complete/incomplete discourse).

2.2.1 Popoln diskurz

Diskurz, v katerem gre za opis stanja ali dogodka, je popoln takrat, če vsebuje vsa dejstva, ki določajo neko situacijo.

Diskurz »dejanj« je popoln, če omenja vsa dejanja, ki se zgodijo v danem poteku dejanj.

Za opise stanj velja, da je število dejstev (vsi obstoječi individuumi, vse njihove lastnosti in odnosi), ki označujejo neko situacijo, zelo veliko. Popolni opisi so nepraktični in pragmatično neustrezni: večina informacij bi bila odvečna in nebitvena za konverzacijo.

Ne govorimo pa le o *stopnjah* (angl. degrees) popolnosti diskurza, ampak tudi o *ravnih* (angl. levels). Raven opisa je odvisna od *topika* konverzacije in (v širšem pomenu) od namenov komunikacijskega dejanja. Če je npr. topik »delovanje velike družbe v obdobju enega leta«, bi opis dejanj nekega uslužbenca tekom enega popoldneva (če to ne bi zadevalo vodenja družbe) lahko prispeval k delno preveč popolnemu diskurzu (angl. partially over-complete). Zdi se (van Dijk, 1976: 109), da ima vsak tip diskurza zgornjo mejo generalizacije (angl. upper bound of generalization) in spodnjo mejo partikularizacije ali specifikacije (angl. lower bound of particularization or specification). Ena izmed hipotez bi bila, da so omejitve glede partikularizacije strožje kot tiste glede generalizacije: nekateri diskurzi dopuščajo generalizacijo, ne dovoljujejo pa specifičnih opisov podrobnih dejstev.

Popolnost in nepopolnost diskurza se lahko izrazita v različnih oblikah. V diskurzu lahko izpustimo določena dejstva (v stanju stvari ali teku dogodkov), ker a) ta dejstva za konverzijski kontekst niso relevantna ali ker b) jih omenja opis na višjem nivoju dejstev, katerega nujna ali možna komponenta so. V primeru a) govorimo o selektivni nepopolnosti (angl. selective incompleteness) na isti ravnini: samo nekatera dejstva so izbrana za opis. V primeru b) pa gre za nepopolnost na več ravneh (angl. incompleteness of levels): podrobnejše ravne opisa niso dani.

Van Dijk (1976: 110) navaja tri primere diskurzov: relativno popoln diskurz (9), nepopoln diskurz (10) in preveč popoln diskurz (11).

(9)

John je prišel domov ob šesti uri. Slekel je plašč in ga obesil na stojalo za klobuke. »Pozdravljena, ljubica«, je rekel svoji ženi in jo poljubil. Vprašal je:

»Kako je bilo danes na delu v službi?« in vzel pivo iz hladilnika, preden je začel pomivati posodo [...]

Diskurz (9) je primer relativno popolnega diskurza »dejanj«: vsa dejanja na isti ravnini so omenjena.

2.2.2 *Nepopoln diskurz*

Primer (10) je primer nepopolnega diskurza:

(10)

John je prišel domov ob šesti uri in ob sedmi uri večerjal.

Diskurz (10) je v nasprotju z diskurzom (9), ki omenja vsa dejanja na isti ravni, nepopoln, ker ne omenja Johnovih aktivnosti med šesto in sedmo uro.

2.2.3 *Preveč popoln diskurz*

(11)

John je prišel domov ob šesti uri. Prišel je do glavnega vhoda stanovanja, položil je roko v levi žep svojega plašča, iskal ključ vrat, ga našel, vzal ven in ga potisnil v ključavnico, obrnil ključ v ključavnici, odprl vrata; vstopil je in zaprl vrata za seboj [...]

Diskurz (11) je preveč popoln: opisana so vsa ali skoraj vsa dejanja, ki so normalne komponente dejanja, ki ga lahko imenujemo »prihod domov«.

Van Dijk (1976: 110) trdi, da sta tako premajhna kot prevelika popolnost diskurza pogoj za njegovo nekoherenco, le da je nepopolnost diskurza povsem običajna zaradi pragmatičnih razlogov.

Naj odgovorimo še na dve vprašanji. Katera informacija je eksplicitna in katera implicitna? Kaj to pomeni za koherenco diskurza?

2.2.4 *EksPLICITNOST IN IMPLICITNOST INFORMACIJE*

Distinkcija med eksplicitno in implicitno informacijo ni jasno določena.

Van Dijk (1976: 111) navaja primer:

(12)

Peter je poslal pismo svoji teti.

Propozicija *Peter ima teto* je izražena, ne da bi to eksplicitno trdili. Tudi propozicija *Teta y-a je žensko človeško bitje x, tako da je x sestra enega izmed staršev y-a* ni eksplicitno izražena. (12) implicira obe propoziciji. Prva propozicija (1976: 111) je lahko neresnična ali neprimerna, druga pa je od (12) neodvisna: gre za pomensko razsežnost jezika (angl. meaning postulate of language).

Inference ne temeljijo na našem vedenju o dogovorjenih jezikovnih pomenih, ampak na našem vedenju o svetu. Verjetno je, da če x pošlje pismo y-u, je to pismo napisal, ga dal v kuverto, nanjo nalepil znamko itd. Ta informacija je del našega vedenja o »pošiljanju pisem«. Rečemo ji tudi »okvir za pošiljanje pisem« (angl. letter-sending frame).

Niz pojmovnih in dejanskih implikacij vsakega stavka v diskurzu je lahko zelo velik, s kognitivnega vidika pa je večina teh implikacij irelevantna za razumevanje diskurza.

(13)

Zaradi poštnih stavek je prišlo prepozno.

Da bi lahko interpretirali omenjeni stavek, si moramo zamisliti implicitno propozicijo, da je Peter poslal pismo po pošti.

V 2.2 smo omenili manjkajoče člene — implicitne propozicije, ki so nujne za koherenco diskurza. Van Dijk (1976: 113) navaja naslednji primer:

(14)

Prišli smo do zapuščene hiše. Stari mož nam je povedal, da je najbližja vas oddaljena osem milj.

Navedeni diskurz je nekoherenten, ker referenta fraze *stari mož* nismo identificirali. Nič v pojmu hiše ali v našem dejanskem vedenju o (zapuščenih) hišah ne vsebuje informacije, da je stari mož na neki način povezan s staro hišo. Manjkajoči člen se torej glasi:

(15)

.../ Stari mož, ki je sedel na verandi, nam je povedal /.../

Kdaj je torej informacija implicitna, kdaj pa eksplicitna?

Van Dijk (1976: 113) navaja naslednje pogoje:

(16) –

propozicija *q* je implicitna, če in samo če *q* določa interpretacijo naslednje propozicije *r* in če je *q* posledica propozicije *p*, ki stoji pred propozicijo *r*;

(17)

propozicija *q* je eksplicitna, če in samo če *q* določa interpretacijo *r* in če ne obstaja takšna propozicija *p*, ki bi imela za posledico propozicijo *q*.

V mnogih primerih (van Dijk, 1976: 113) za koherenco diskurza ne zadostuje ena sama implicitna propozicija, ampak zaporedje implicitnih propozicij, npr.:

(18)

.../ /strmela je skozi okno. Sonce je bilo že vroče in in ulice so bile videti prašne.

Strmenje skozi okno implicira videnje stvari zunaj zgradbe. Ena izmed teh stvari je lahko sonce, in če vemo, da se zgradba nahaja v mestu, so druge stvari lahko ulice tega mesta.

Potem ko smo definirali eksplicitno in implicitno informacijo, bomo spregovorili še o topiku in fokusu (tudi *comment*) in njuni funkciji v diskurzu.

2.3 Topik in fokus in njuna funkcija v diskurzu

Stavku (van Dijk, 1976: 114) lahko poleg (običajne) sintaktične in semantične strukture pripisujemo tudi binarno strukturo *topik* (po van Dijk, 1976: 133, tudi tema) — *fokus* (ang. *topic* — *focus* ali *comment*). V stavku lahko ločimo med tem, kar je bilo izrečeno (kar je bilo zatrjeno, vprašano, obljubljeno ...), in med tem, kar je bilo o nečem izrečeno. Ta distinkcija se lahko prekriva s klasično distinkcijo *subject* — *predikat*,³ ni pa nujno.

Primer takšnega prekrivanja:

(19)

John je bogat.

John je topik, ker označuje »stvar«, o kateri nekaj trdimo, medtem ko je *je bogat* fokus stavka in označuje stvar (lastnost), ki smo jo izrekli o Johnu. To splošno, informativno formulirano pravilo velja za normalno razvrščanje angleških stavkov, ne pa za stavke kot:

³ Po de Beaugrandu in Dresslerju (1992: 61) so osebkni v angleških stavkih — ker je namreč strateško bolje, že znano informacijo predstaviti na prvem mestu — pogosto (a nikakor ne vedno) izrazi, ki (re)aktivirajo že znano ali napovedljivo vsebino. Nasprotno pa je kasnejši del stavka, t. j. povedek oz. glagolska fraza, posebno primeren za ustvarjanje žarišča.

(20)

London je mesto, ki ga imam rad! (angl. *London is a town I like!*)

Ta stavek ne govori o Londonu, ampak o mestih, ki jih imam rad, zato subjekt ne nosi topične funkcije.

Pojma topik in fokus (van Dijk, 1976: 116) torej ne moreta biti identična s posameznimi sintaktičnimi strukturami.

Gre za semantična pojma: topik je funkcija, ki določa, o kateri stvari (angl. item) je nekaj izrečeno; pogosto ga povezujemo s tistim, kar je poslušalcu znano iz konteksta konverzacije, ali s tistim, za kar domnevamo, da določen stavek identificira.

Fokus povezujemo s tistim, kar je poslušalcu neznanu.

Van Dijk (1976: 116) navaja:

(21)

a) *Harry je plačal knjigo z bankovcem za deset dolarjev.*

b) *Harry je plačal knjigo z bankovcem za deset dolarjev.*

Več med topikom in presupozicijo v danih primerih kaže na dejstvo, da npr. 21a) presuponira propozicijo »Nekdo je plačal knjigo z bankovcem za deset dolarjev«, 21b) pa presuponira »Harry je plačal nekaj z bankovcem za deset dolarjev.« Trdimo, da sta »nekdo« in »nekaj« identična s »Harryjem« in »knjigo«. Opažamo tudi, da fokus ne označuje vedno »neznanih individuumov (predmeti, lastnosti, odnosi ali odnosi in dejstva): Harry in knjiga sta »znana« v danih primerih: poslušalec ju je identificiral (govorec uporabi določni člen v frazi knjiga — angl. the book).

Ko določamo, kateri del stavka izraža topik in kateri del fokus, si pomagamo:

1) z normalnim razvrščanjem stavkov in 2) z razporeditvijo poudarkov.

Topiki (van Dijk, 1976: 117) so tisti elementi stavka, ki so vezani na predhodnji tekst ali kontekst, zato bomo strukturo topik — fokus raziskali v odnosu s (kon)tekstom.

Da bi lažje razumeli to binarno (topik — fokus oz. comment) strukturo, naj spregovorimo o kognitivni bazi informacijskega procesa v komunikacijskih kontekstih.

2.3.1 Kognitivna baza informacijskega procesa v komunikacijskih kontekstih

Bistvo informacijskega procesa (van Dijk, 1976: 117) je, da se nova informacija integrira v že znano. Če npr. rečem, da je Peter bolan, potem domnevam, da poslušalec že pozna Petra, in sicer ve, da Peter obstaja in pozna njegove glavne značilnosti. V tem primeru splošno in specifično vedenje o Petru »obogatimo« s propozicijo »da je bolan« in jo povežemo s kompleksnim pojmom »Peter«, ki je že prisoten v poslušalčevem vedenju.

Topik stavka ima posebno kognitivno funkcijo: izbere enoto informacijo oz. pojem iz (našega) vedenja. To je lahko splošen pojem (ljubezen, najem stanovanja) ali bolj individualen (Peter, določena knjiga). V drugem primeru uvede referenta v komunikacijski kontekst percepcija določenih predmetov (*Ta stol mora biti rdeče pobarvan.*) ali predhodnji stavki diskurza.

Po van Diju (1976: 118) je »topikalizacija« določenih fraz proces, na katerem temelji vedenje o določenih individuumih, vzeto iz dolgoročnega spominskega skladišča in dano k »delujočemu« spominu, v katerem se že znana informacija kombinira novo.

Novo informacijo (1976: 118) imenujemo fokus (tudi comment) stavka, izraža se v različnih oblikah: znanemu in identificiranemu individuumu pripisuje splošno ali posamezno lastnost, lahko označuje odnos med individuumi, izmed katerih je eden znan ali pa je znanih več (*Peter je srečal*

dekle. Poljubil jo je.), lahko določa trenutno stanje (angl. instantiation) med individuumi, katerih lastnosti so znane ali pa so znani odnosi med njimi (*Peter ni zagrešil umora.*) itd.

Podrobneje se bomo ustavili pri topični funkciji v stavku.

2.3.2 Topik stavka

Topično funkcijo torej izražajo fraze ali stavki, več pretrganih fraz (samostalniške fraze, indirektno-objektne fraze). Zgodi pa se, da stavki, ki začenjajo diskurz, nimajo vedno topika. Gre za tiste primere (1976: 119), kjer nobenega individuuma (predmet) ali lastnosti, ki ju poslušalec pozna, ne izberemo za fokus, npr.:

(22)

Neki moški se je počasi sprehajal ob obali. (angl. *A man was walking along a beach.*)

V tem primeru smo istočasno uvedli individuume (oseba, kraj) in odnos. Čeprav bi lahko rekli, da je to stavek *o* nekem moškem, če upoštevamo prekrivanje strukture topik — fokus s strukturo subjekt — predikat, pa formalno rečeno v primeru (22) ni topika, ampak je namesto njega *uvod v topik* (angl. topic introduction). Če bi to povedali s kognitivnimi izrazi, bi rekli, da je poslušalčev »list« vedenja glede na topik konverzacije še nepopisan.

Pojem »govorjenja o« (van Dijk, 1976: 119 — angl. aboutness) ni vedno lahko določljiv. Stavek (22) lahko govori o nekem človeku, o obali ali o obojem. »Govorjenje o« naj bi uveljavili v (kon)tekstualnih izrazih, mogoče tako, da bi diskurz ali odlomek diskurza govoril o »nečem«. Na to »nekaj« se nanaša večina fraz s topično funkcijo. V tem primeru pa po van Dijk (1976: 119) ne govorimo več o topiku stavka, ampak o *topiku diskurza ali konverzacije*. Tak topik je lahko »tujec«, četudi so topiki v posameznih stavkih »njegova cigareta«, »njegove hlače«, »jaz« itd. — tiste (referenčne) fraze torej, katerih referenti so povezani s »tujcem«.

Topike (van Dijk, 1976: 119) lahko torej izraža katerakoli fraza, ki se nanaša na *individuum*, ki ga je poslušalec v (kon)tekstu identificiral. To velja tudi za ostale izraze za individuume ali lastnosti, ki pripadajo *epistemični vrsti* (angl. epistemic range) tega *predmeta*. To pomeni, da nekdo pozna niz propozicij o tem predmetu in da je ta niz propozicij resničen.

Topično funkcijo (van Dijk, 1976: 120) določenih fraz lahko v angleščini poleg skladenjskega razvrščanja in razporeditve poudarkov kažejo tudi določni členi in zaimki. Topične samostalniške fraze (na splošno!) rabimo v primerih, kjer referent ni bistven (nujen) del že prej uvedenega referenta, s katerim je povezan:

(23)

Več naprednih podjetij se je preselilo v Bentonville !...!

Določna samostalniška fraza (angl. the more progressive businesses) dobi topično funkcijo, čeprav prej ne omenjamo naprednih podjetnikov (angl. progressive businessmen). To je možno le, če si zamislimo propozicijo »Fairview (kraj, omenjen v prejšnjem van Dijkovem primeru, op. D. S.) ima napredne podjetnike« kot manjkajoči člen. To bi pomenilo, da imajo topiki implicitno fokusno (*comment*) funkcijo. Pogovorno bi lahko govorili o *implicitni topični* funkciji v tistih primerih, v katerih se (prej) identificirani referenti nanašajo na (prej) identificirano lastnost ali odnos:

(24)

Paul je ukradel diamante.

Van Dijk (1976: 121) pravi, da ima fraza *Paul* (s specifičnim poudarkom) fokusno funkcijo, če je topik *Nekdo je ukradel diamante*.

Po van Dijk (1976: 121) imajo fraze topično funkcijo, četudi se nanašajo na fraze z drugačnim pomenom v prejšnjih stavkih. Distinkcija topik — fokus (ang. comment) je struktura, ki se nanaša na referenčno funkcijo fraze: frazi pripisujemo topično funkcijo, če je njena vrednost v nekem možnem svetu že identificirana kot vrednost izrazov v prejšnjih implicitnih ali eksplicitnih kontekstualnih propozicijah. Če frazi pripišemo topično funkcijo, to pomeni, da predpostavljamo informacijo (ta je propozicionalna, saj vedenje rekonstruiramo kot niz propozicij), ne da bi jo izrazili. Tako v *Ona prihaja iz Italije* predpostavljamo, da obstaja določeno žensko človeško bitje (ali drug objekt, ki ga *ona* pozajmlja).

Topično funkcijo (van Dijk, 1976: 122) lahko nosijo vse kategorije, v katerih je topik kontekstualno vezan z elementi proste ali zložene propozicije. Ti vezani elementi (ang. bound elements) lahko označujejo predmete, lastnosti, odnose, dejstva ali možne funkcije.

V nadaljevanju bomo spregovorili, kako definirati topik diskurza. Van Dijk (1976: 125) pravi, da če ima fraza topično funkcijo in če se fraza v naslednjem stavku nanjo nanaša, potem se topik nadaljuje.

2.3.3 Topik diskurza

Pojem *topika diskurza* (van Dijk, 1976: 132) je še bolj nejasen kot pojem topika stavka; v drugem primeru si namreč lahko pomagamo z določenimi fonološkimi (razvrstitev poudarka) in sintaktičnimi strukturami, ki kažejo na topik — fokus artikulacijo.

Izrazi *topik*, *tema*, *govorjenje o* (angl. topic, theme, being about) se nanašajo na daljše dele diskurza in konverzacij. Tudi v stavkih določamo topik glede na kontekst. Stavčne topike določa razvrstitev informacij v zaporedjih stavkov, medtem ko diskurzni topiki razporedijo semantično informacijo celotnih zaporedij.

Van Dijk (1976: 132) navaja uvodni del odlomka iz devetega poglavja Chasove detektivske zgodbe:

(25)

Fairview (mesto, op. D.S.) je umiral. Včasih je bilo to napredno, cvetoče mestece in njegovi dve veliki tovarni, ki sta se specializirali v izdelovanju ročnega orodja, sta bili donosen vir bogastva.

Sedaj je drugače. Fairview je imel svoja zlata leta. Masovna proizvodnja je to zasledila. Metode proizvodnje tega mesteca niso mogle tekmovati z modernimi tovarnami, ki so pognale v sosednjih okrajih.

Fairview je plačal zaradi masovne proizvodnje in Bentonville. Bentonville je bilo mesto, oddaljeno trideset milj, v katerem so se manufakture hitro širile. Zraslo je kot gobe po dežju. To je bilo mesto za mlajšo generacijo s svetlo pobarvanimi trgovinami, s čednimi, cenenimi hišicami, z živahnimi tramvaji in mladim, močno udarjajočim trgovskim srcem.

Mladi iz Fairviewja so odšli ali v Bentonville ali dalje na sever; nekateri celo v New York. Več naprednih podjetij se je preselilo v Bentonville, takoj ko so se na zidovih pojavila obvestila (o propadu prejšnjega lastnika, op. D.S.). Le manj podjetne trgovinice so nadaljevale z delom, kakor najbolje so mogle.

Fairview je bil poražen. To si lahko opazil po oguljenih hišah, nevzdrževanih cestah in kvaliteti blaga v izložbenih oknih. To si lahko opazil po dostojanstveni oguljenosti majhne kolonije upokojenih podjetnikov, ki so uspeli v zlatih letih Fairviewja in so bili zadovoljni, da so preživeli svoje dneve v tem žalostnem, stagnirajočem mestecu. In še posebej si to lahko opazil po velikem številu nezaposlenih, ki so se zbirali na uličnih vogalih, brezbrizni in otopeli.

Če bi rojenega govorca vprašali, kaj je topik tega odlomka, bi najbrž rekel nekaj podobnega: »Fairview, majhno mesto«, »Propad Fairviewja«, »Propad Fairviewja kot posledica masovne proizvodnje in konkurence sosednjega mesta Bentonville«. Takšni odgovori bi bili (intuitivno in konvencionalno) sprejemljivi. Postavlja se vprašanje: katera (semantična) pravila oz. postopki poudarjajo zmožnost uporabnikov jezika?

Topik tega odlomka (van Dijk, 1976: 133) je večkrat izražen:

(26)

Fairview je umiral.

Fairview je imel svoja zlata leta.

Zaradi masovne proizvodnje in Bentonville je plačal Fairview.

Fairview je bil poražen.

Ti stavki so v bistvu parafraze istega semantičnega opisa. A kako vemo, da ravno ti stavki izražajo topik celotnega odlomka?

Če vzamemo »Fairview« za topik odlomka, lahko rečemo tudi, da funkcionira kot topik v mnogih stavkih zaporedja.

Van Dijk (1976: 133) pravi, da moramo specifični položaj stavkov, kot npr. tistih v (26) iskati v odnosu med njihovim pomenom in pomenom ostalih stavkov v zaporedju. Lahko bi rekli (intuitivno), da ostali stavki *specificirajo* ta pomen. Tako pojem »propad« (mesta, dežele, kulture) implicira pojem prejšnje gospodarske in/ali kulturne blaginje in sedanje stagnacije. Ta vsebina pojma »propad« je dejansko izražena v odlomku (*Včasih ... Sedaj*). Naše semantično (konceptualno) vedenje in naše vedenje o svetu nam omogoča, da povežemo pojem gospodarske blaginje z obstajanjem donosnih tovarn. Vemo tudi, da je konkurenca zadosten razlog za gospodarski propad in da je masovna proizvodnja možna komponenta uspešne konkurence. Posledice gospodarskega propada se lahko kažejo tudi v izgledu mesta (oguljenost hiš, ulic) in v družbenem in gospodarskem položaju — nezaposlenosti, ki povzroča brezbriznost in otopelost. Če B uspešno tekmuje z A-jem, sledi, da B postane bogatejši — lastnost, ki se lahko kaže v mestnem širjenju, izgledu B-ja. In končno, pojem »gospodarski napredek« je povezan s pojmi »moderen«, »mlad«, »močan«, pojem »propad« pa s pojmi »star«, »staromoden«, »upokojen«, »žalosten« itd.

Pojem ali pojmovna struktura (propozicija) lahko postane topik diskurza, če *hierarhično ureja* pojmovno (propozicijsko) strukturo zaporedja.

Pomenske odnose (van Dijk, 1976: 134) lahko vzpostavimo na dva načina: po eni strani je (gospodarsko) nujno ali vsaj možno, da donosna industrija implicira, (gospodarski) uspeh mesta; po drugi strani pa je možen sklep, da če je mesto uspešno, potem ima donosno industrijo. Na podlagi prvega odnosa operiramo z vzpostavitvijo *topika*. Drugi odnos pa določa interpretacijo procesa, ki zadeva *možno nadaljevanje* diskurza.

To pomeni naslednje: ko enkrat vemo, da je mesto uspešno, lahko upravičeno pričakujemo informacijo, da ima donosno industrijo. Če to povemo z drugimi besedami: lahko pričakujemo informacijo o pogojih določenega dogodka.

Propozicije, ki so izražene v tretjem odstavku tega odlomka in opisujejo mesto Bentonville, združeno implicirajo, da je to mesto uspešno. To dolgujejo informaciji v okviru (angl. frame, za van Dijka je okvir podsistem vedenja o nekem fenomenu v svetu, npr. gospodarski uspeh in propad), ki je povezan s pojmom gospodarskega uspeha.

V okviru *konkurenca* (angl. competition frame) bi lahko pričakovali informacijo o prenosu posla in zaposlenih, ki bi raje delali za konkurenta. In ne nazadnje: dejstvo, da je propad A-ja povzročila nesposobnost konkurirati B-ju, izhaja iz propozicij v drugem in tretjem odstavku odlomka (*je zasledila, je plačal*).

Van Dijk (1976: 136) pojmuje *topik diskurza* kot propozicijo, ki jo sproži združen niz propozicij, izraženih v zaporedju.

Uporabniki jezika (angl. language users) pa nimajo le zmožnosti proizvajanja ali interpretacije diskurzov glede na dan topik, ampak lahko topik tudi spreminjajo in zaznajo takšno spremembo topika (angl. change of topic) v diskurzu ali v konverzaciji.

Tako bomo čisto na koncu drugega dela spregovorili še o spremembi topika.

2.3.3.1 Sprememba topika diskurza

Spremembo topika lahko pričakujemo, če eden izmed stavkov v diskurzu ne »pripada« več danemu topiku in če je ta stavek že prvi del zaporedja z drugačnim topikom.

Van Dijk (1976: 139) navaja naslednji primer spremembe topika:

(27)

A v Fairviewju je bilo najti iskro življenja [...] ko je bil Fairview na vrhu svojega uspeha, je Harman za mesto ustanovil časopis [...]

V tem odlomku se pojavi nov individuum, to je časopis, ki predstavlja izjemo v propadu mesta. Časopis ima topično funkcijo in to se pokaže v preostalem delu tega odlomka: avtor predstavi časopis — njegovo zgodovino, stavbo in urednike.

Podobno se topik spremeni s predstavitvijo *glavne junakinje* zgodbe:

(28)

[...] Osebe so sestavljali urednik Sam Trench, Al Barnes, trije nekoliko neučinkoviti uradniki in Clare Russell.

Clare je bila vodilna oseba Clariona. Urad, osebe in izvodi časopisa so se »vrteli« okrog nje. Bila je odgovorna za majhno iskro življenja, ki je obstajala v časopisu.

Čeprav je po van Dijk (1976: 139) časopis del okvira *mesto* (angl. town frame), je specifično *tematiziran*. Predstavljen je v prejšnjem delu odlomka, pripisuje se mu serija predikatov, tako da zahteva svoj topik. Clare Russell ni omenjena le kot ena izmed urednikov, ampak opis njene kariere, njenega značaja in njenega izgleda prav tako zahteva »topično neodvisnost«. Pojavlja se skozi vso zgodbo, zato ni le »lokalno« topična, ampak bolj »globalno«. Njena »lokalno« topična vloga predstavlja dejstvo, da je vzrok specifični, izjemni lastnosti (»iskra življenja«, angl. spark of life) časopisa v Fairviewju, tako kot je Bentonville vzrok propada Fairviewja.

Zelo jasna površinska manifestacija topika (kot globalne strukture) je tudi raba veznika *a* (angl. but) na začetku (27). V tem primeru *a* ne povezuje le zadnje propozicije v (25) s prvo v (27), ampak celotno zaporedje v (25) s tem v (27).

Čeprav se predikati topika spreminjajo, ostaja skupen argument (Fairview). Zgodba se nadaljuje s pripovedovanjem o istem mestu. Argument, ki je predstavljen v drugem topiku (lokalni časopis), je stalen element normalnega okvira *mesto* (angl. town frame). In ne nazadnje, topika sta povezana s protivnim odnosom *propad/iskra življenja*, ki poudarja rabo veznika *a*.

Naj povzamemo van Dijkovo razmišljanje o koherenci v nekaj (bistvenih) ugotovitvah:

- koherenca je semantična lastnost diskurzov in temelji na interpretaciji posameznega stavka, ki je odvisna (ki se nanaša) od interpretacije ostalih stavkov;
- koherenco besedila zagotavljajo: individualna identiteta, identiteta parcialnosti (biti del nečesa), časovna/periodična in krajevna identiteta, predpostavljena normalnost vpletenih svetov in stalnost individuumov;
- če stavki (v nekem možnem svetu) označujejo dejstva, potem zaporedja stavkov označujejo zaporedja dejstev — struktura zaporedij je lahko izomorfna s strukturo zaporedij dejstev, in sicer v primerih, kjer se prekrivata zaporedje časovno urejenih dejstev in zaporedje linearno urejenih zaporedij diskurza;
- van Dijk spregovori o razvrščanju v diskurzu, ki govori o dejanjih (angl. action discourse), in diskurzu, ki govori o opisih stanj (angl. state descriptions);

- v okviru diskurza »dejanj« spregovori o normalnem razvrščanju (angl. normal ordering) in obrnjenem razvrščanju (angl. reversed order), v diskurzu »opisov stanj« pa o normalnem in svobodnem razvrščanju (angl. free ordering); van Dijk navaja pogoje in omejitve za eno ali drugo vrsto razvrščanja; razvrščanje pa ne temelji le na omejitvah semantične informativne distribucije oz. presupozicije, ampak tudi na splošnih kognitivnih principih (percepcija in pozornost);
- van Dijk navaja popoln, nepopoln in preveč popoln diskurz, tako nepopoln kot preveč popoln diskurz sta pogoja besedilne nekoherence;
- van Dijk izpostavi eksplicitnost in implicitnost informacije, znotraj implicitne informacije je potrebno omeniti manjkajoče člene (angl. missing links) — gre za implicitne propozicije, ki si jih moramo zamisliti, da bi bili besedilo koherentno;
- spregovori tudi o binarni strukturi topik (tudi tema) — fokus, ki je lahko prekrivna s strukturo subjekt — predikat, ni pa nujno;
- topik in fokus sta semantična pojma: topik povezujemo s tistim, kar je poslušalcu že znano, fokus s tistim, kar je poslušalcu še neznano;
- topik je tisti element stavka, ki je vezan na predhodnji tekst ali kontekst;
- topično funkcijo lahko nosi vsaka fraza z referenčnim značajem;
- pri določanju topika stavka si pomagamo z določenimi fonološkimi (razvrstitev poudarka) in sintaktičnimi strukturami (razvrščanje stavkov);
- stavčni topiki določajo razvrstitev informacij v zaporedjih stavkov, diskurzni topiki pa semantično informacijo celotnih zaporedij;
- van Dijk spregovori tudi o spremembi topika diskurza, to pomeni, da eden izmed stavkov v diskurzu ne »pripada« več danemu topiku in da je ta stavek že prvi del zaporedja z drugačnim topikom.

Potem ko smo povzeli van Dijkovo razmišljanje o koherenci v nekaj bistvenih ugotovitvah, bomo skušali poiskati vzporednice med Breznikovimi in van Dijkovimi spoznanji o besednoredni in širši besedilni problematiki.

3 Sklep: vzporednice med Breznikovimi in van Dijkovimi spoznanji glede besednega reda in širše besedilne problematike

(kakor sledijo iz povzemajočih ugotovitev obeh jezikoslovcev)

Primerjava je pokazala naslednje.

1) Breznik loči neprosto (stalno) in prosto stavo, prosto stavo določa vsakokratni *pomen* stavka. Stavek je po Brezniku del višje besedilne enote — govornega odstavka, ki bi ga lahko primerjali z van Dijkovim zaporedjem stavkov (angl. sequence of sentences). Breznik izpostavlja referenčno vlogo jezika — ta prek pomenske podstave (propozicije) povezuje jezikovni izraz in svet, ki je predmet ubesedovanja. Tudi pri van Diju je glavni pojem njegovega razpravljanja o koherenci *referenca* (referenčni pomen) — gre za odnose med razvrstitvijo izrazov (angl. expression ordering) in razvrstitvijo dejstev v svetu (angl. ordering of facts), kot so le-ta prisotna v naši zavesti.

2) Breznik pri določanju stavčnega poudarka upošteva tudi izpuščene stavke oz. neupovedene propozicije. Če hočemo kontekst analizirati, si moramo stavek zamisliti.

Van Dijk spregovori o neupovedenih propozicijah v okviru eksplicitne in implicitne informacije v diskurzu. Gre za propozicije, ki niso direktno izražene, ampak izhajajo iz drugih, izraženih propozicij. To so implicitne propozicije, ki so nujne za besedilno koherenco. Van Dijk jih imenuje *manjkajoči členi* (angl. missing links).

3) V govornem odstavku stojijo po Brezniku (1908: 225) vsi stavki v zvezi med seboj. Kakor hitro je bil izgovorjen prvi stavek, je bila s tem že določena stava za drugega, v drugem za tretjega, in ta

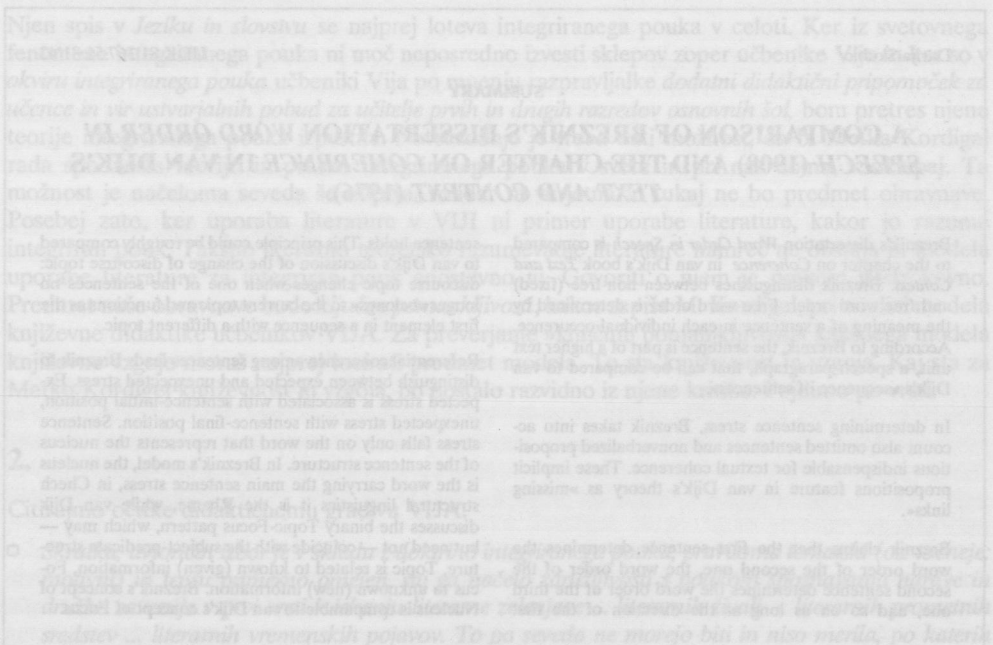
določba sega tako daleč, dokler se določba nanaša na smer prvega stavka. S čim je smer prvega stavka odstavka določena na jezikovnoizrazni ravni, Breznik ne pove. Pogojno bi to lahko primerjali z van Dijkovo ugotovitvijo v zvezi s spremembo topika diskurza: topik diskurza se spremeni, če eden izmed stavkov ne »pripada« več danemu topiku in če je ta stavek že prvi del zaporedja z drugačnim topikom.

4) Iz referenčnopomenske povezave med stavki loči Breznik pričakovani in nepričakovani poudarek, pričakovani je vezan na začetek stavka, nepričakovani pa na konec. Stavčni poudarek nosi le tista beseda, ki je jedro stavkovega pripovedovanja — pri Brezniku je poudarjena beseda že *jedro*, v češkem strukturalnem jezikoslovju je to *rema*, v anglosaškem pa *focus* oz. *comment*. A. Vidovič Muha (1993: 504) omenja, da je Breznik pri ugotavljanju jedrne besede uporabljal vprašalnico. Van Dijk ne govori o jedru, ampak o binarni strukturi *topik* — *fokus* oz. *comment*, ki je lahko prekrivna s strukturo subjekt — predikat, ni pa nujno. Topik povezuje s tistim, kar je poslušalcu že znano, fokus pa s tistim, kar je poslušalcu še neznano. Breznikovo razumevanje jedra (kar je pomensko novega v okviru stavka) bi lahko primerjali z van Dijkovim pojmovanjem fokusa (kar je pomensko novo, poslušalcu še neznano).

A. Vidovič Muha (1993: 504) omenja, da je Breznik pri ugotavljanju jedrne besede uporabljal vprašalnico.

Ko določamo topik in fokus stavka, si po van Dijkovo pomagamo z normalnim razvrščanjem stavkov (morda bi lahko govorili o stalni, nezaznamovani stavi) in z razporeditvijo poudarkov. Če poudarki niso označeni, si tudi van Dijk pomaga z vprašalnico (zgleđ 26).

S to ugotovitvijo zaključujemo naša primerjavo med Breznikovo razpravo Besedni red v govoru (1908) in poglavjem Coherence iz van Dijkovega dela Text and Context (1976).

Literatura

Bajec, A., M. Rupel, R. Kolarič (1956). Slovenska slovnica. Ljubljana: DZS.

Breznik, A. (1908). Besedni red v govoru. Dom in svet. 222-230, 258-267.

Breznik, A. (1982). Jezikoslovne razprave. Ur. J. Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica, 5-24, 233-253.

De Beaugrande, A. R., W. U. Dressler (1992). Uvod v besedilovslovje. Ljubljana: Park.

Toporišič, J. (1967). Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku. Slavistična revija, 15/1-2. 251-273.

Toporišič, J. (1982). Nova slovenska skladnja. Ljubljana: DZS.

Toporišič, J. (1984). Slovenska slovnica. Maribor: Založba Obzorja.

Van Dijk, T. A. (1977). Text and Context. London and New York.

Vidovič Muha, A. (1993). Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi v besednem redu. Slavistična revija 41/4, 497-508.

Vidovič Muha, A. (1996). Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. V: Jezik in čas. Ljubljana: ZIFF.

Vidovič Muha, A. (1994). Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju 1. pol. 20. stol. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Darija Skubic

UDK 81'367.51:81'42

SUMMARY

A COMPARISON OF BREZNIK'S DISSERTATION *WORD ORDER IN SPEECH* (1908) AND THE CHAPTER ON *COHERENCE* IN VAN DIJK'S *TEXT AND CONTEXT* (1976)

Breznik's dissertation *Word Order in Speech* is compared to the chapter on *Coherence* in van Dijk's book *Text and Context*. Breznik distinguishes between non-free (fixed) and free word order. Free word order is determined by the meaning of a sentence in each individual occurrence. According to Breznik, the sentence is part of a higher text unit, a speech paragraph, that can be compared to van Dijk's »sequence of sentences«.

In determining sentence stress, Breznik takes into account also omitted sentences and nonverbalized propositions indispensable for textual coherence. These implicit propositions feature in van Dijk's theory as »missing links«.

Breznik claims that the first sentence determines the word order of the second one, the word order of the second sentence determines the word order of the third one, and so on as long as the direction of the first

sentence holds. This principle could be roughly compared to van Dijk's discussion of the change of discourse topic: discourse topic changes when one of the sentences no longer »belongs« to the current topic and functions as the first element in a sequence with a different topic.

Referential coherence among sentences leads Breznik to distinguish between expected and unexpected stress. Expected stress is associated with sentence-initial position, unexpected stress with sentence-final position. Sentence stress falls only on the word that represents the nucleus of the sentence structure. In Breznik's model, the nucleus is the word carrying the main sentence stress, in Czech structural linguistics it is the Rheme, while van Dijk discusses the binary Topic-Focus pattern, which may — but need not — coincide with the subject-predicate structure. Topic is related to known (given) information, Focus to unknown (new) information. Breznik's concept of Nucleus is comparable to van Dijk's concept of Focus.